

7. ULUSLARARASI
DÜNYA DİLİ
TÜRKÇE
SEMPOZYUMU
BİLDİRİLERİ

FIRAT ÜNİVERSİTESİ/ELAZIĞ
16-18 EKİM 2014

I. CİLT

EDİTÖRLER

PROF. DR. AHMET BURAN
PROF. DR. ERCAN ALKAYA
YRD. DOÇ. DR. FATİH ÖZEK
YRD. DOÇ. DR. SÜLEYMAN KAAN YALÇIN

ELAZIĞ-2015

Fırat Üniversitesi

7. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu

Cilt I

Bildiri metinlerinin içeriğinden yazarları sorumludur. Tüm hakları saklıdır.

İzinsiz kopyalanamaz, aktarılamaz, çoğaltılamaz

Editörler:

Prof. Dr. Ahmet BURAN

Prof. Dr. Ercan ALKAYA

Yrd. Doç. Dr. Fatih ÖZEK

Yrd. Doç. Dr. Süleyman Kaan YALÇIN

Takım Numarası: 978-605-84002-0-7

ISBN: 978-605-84002-1-4

Kapak Tasarımı:

Hüseyin Özkan

İletişim:

Fırat Üniversitesi

İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ELAZIĞ

Tel: 0 424 2370015-3570

0 424 2370015-3637

0 424 2370015-3689

E-posta: dunyadiliturkce2014@gmail.com

Basım ve Cilt:

Fırat Üniversitesi Basımevi

CÜMLE DIŐI UNSUR ÜZERİNE	499
Doç. Dr. Murat CERİTOĐLU	
TÜRKÇEDE “ZITLIK” ALGISI VE “ZIT ANLAMLILIK”	507
Doç. Dr. Celal DEMİR	
“ŐÜPHE” VE “TEREDDÜT” BİLDİREN “ki” EDATININ TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDAKİ KULLANIMLARI ÜZERİNE	517
Doç. Dr. Ahmet DEMİRTAŐ	
EDITH DURHAM’IN “HIGH ALBANIA” ADLI ESERİNDE TÜRK DİLİ VE KÜLTÜRÜ	533
Doç. Dr. Meral DEMİRYÜREK	
“ANYIG” VE FONETİK VARYANTLARININ ESKİ UYGURCADAKİ KULLANIMLARI ÜZERİNE.....	545
Doç. Dr. őaban DOĞAN	
ÖĐRETMEN GÖRÜŐLERİNE GÖRE LİSELERDE DİL BİLGİSİ ÖĞRETİMİNDE KARŐILAŐILAN PROBLEMLER VE BU PROBLEMLERE YÖNELİK ÇÖZÜM ÖNERİLERİ.....	555
Doç. Dr. İlhan ERDEM - Ercan DENİZ	
STANDART TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE TASVİR FİLLERİNİN ZAMAN ÇİZGİSİNDEKİ YERİ	579
Doç. Dr. Dilek ERĐÖNENÇ AKBABA	
TÜRK FİLM METİNLERİNİN İLETİŐİMSSEL VE PRAGMATİK ÖZELLİKLERİ	595
Doç. Dr. Kalbike ESENOVA	
AVRUPA ORTAK ÇERÇEVE METNİ BAĐLAMINDA YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİ	601
Doç. Dr. Fahri TEMİZYÜREK	
ALKIŐ “DUA” VE KARGIŐ “BEDDUA” KELİMELERİNİN ETİMOLOJİSİ ÜZERİNE	625
Doç. Dr. Galip GÜNER	
KIRIM TATARCA’DA DİLSEL DÜNYAYI YANSITAN ARAÇ OLARAK HAYVANAT İSİMLERİ (KIRIM TATAR KUŐ İSİMLERİNİN SEMANTİK İMKÂNLARI ESASINDA) ..	633
Doç. Dr. Emine GANİYEVA	
XVIII-XIX. YÜZYILIN BAŐLARINDA TÜRKÇE DİPLOMATİK ESERLERİN ORTAYA ÇIKMASI VE YAYILMASI	639
Doç. Dr. Yegana GEZALOVA	
XIX. YÜZYILIN SONU – XX. YÜZYILIN BAŐINDA TATAR-TÜRK EDEBİYATI VE KÜLTÜR BAŐLANGIÇLARI	647
Doç. Dr. Tahir GILACEV	
İSKENDER PALA’NIN “İKİ DİRHEM BİR ÇEKİRDEK” ADLI ESERİNDEKİ DEYİMLERİN ARAPÇADAKİ KARŐILIKLARI VE HER İKİ GRUBUN MUKAYESESİ	653
Doç. Dr. Sabri Tevfik HAMMAM	
TÜRKÇENİN DÜNYA DİLİ OLUŐUNDA SÖZLÜKÇÜLÜĐÜN ÖNEMİ	683
Doç. Dr. Nadir İLHAN	

STANDART TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE TASVİR FİİLLERİNİN ZAMAN ÇİZGİSİNDEKİ YERİ

Doç. Dr. Dilek ERGÖNENÇ AKBABA

Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi, dileker@gazi.edu.tr.

ÖZET

Türkiye Türkçesinde art-fiil (*postverbs*), tasvirî fiil, tasvir fiilleri (*descriptive verbs*) gibi çeşitli şekillerde adlandırılan ve bir zarf-fiil ile ona eklenen asıl fiilin birleşmesinden oluşarak, asıl fiili tasvir eden fiil birleşmeleri, “gramerleşme” sonucu ortaya çıkmış yapılarıdır. Tasvir fiilleri kılış (*aktionsart*) ve görünüş (*aspect*) zamanlı kategorileri ele almakta ve gramerlerde bu özellikleri dikkate alınarak işlevleri tespit edilmektedir. Bu birleşik fiillerden bazıları; ünlü veya ünsüz zarf-fiil ekleriyle birleşirken ortaya çıkan yeni yapıda gerçek anlamlarını korudukları için, bazıları da dil temasları sonucu kullanım alanı buldukları için gramerlerde eksik bırakılmaktadır. Bu bildiriye belirtilen kullanımları da ihtiva eden ve tasvir fiili olarak adlandırılan yapıların, standart Türkiye Türkçesinde zaman çizgisindeki yeri tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tasvir fiilleri, zaman çizgisi, tasvir fiillerinin sınıflandırılması, Türkiye Türkçesi

THE PLACE OF DESCRIPTIVE VERBS WITHIN THE TIME LINE IN THE STANDARD TURKEY TURKISH

ABSTRACT

Verbal coalescences, which are referred to in various terms, such as postverbs and descriptive verbs, in Turkey Turkish, and which are formed from the integration of a verbal adverb and the actual verb which is added on to it, are among structures which arise as a result of “grammarisation”. Descriptive verbs deal with aktionsart and aspect timed categories, and their functions are determined by taking into account these characteristics in the grammar. Because some of these integrated verbs protect their meaning within the new structure which appears when they come together with vocalic and consonantal verbal adverb attachments, and because some others find an area of use due to their linguistic intercourse, they are left lacking in the grammar. The place of the structures referred to as descriptive verbs within time line in the standard Turkey Turkish will be discussed, together with their stated uses, in this document.

Keywords: Descriptive verbs, time line, the classification of descriptive verbs, Turkey Turkish.

Türkiye Türkçesinde art-fiil (*postverbs*), tasvirî fiil, tasvir fiilleri (*descriptive verbs*) gibi çeşitli şekillerde adlandırılan fiil birleşmeleri; bilindiği üzere, şekilce zarf-fiil kuruluşundaki bir asıl fiilin, bir yardımcı fiile bağlanması sonucu meydana gelmektedir. Yardımcı fiil, kendisinden önceki asıl fiilin gösterdiği durum veya hareketi tasvir eder, çeşitli bakımlardan onun yapıma şeklini işaretler. Yardımcı fiil tek başına tasvir fiili değildir. Tasvir fiili, yardımcı fiilin zarf-fiille birlikte oluşturduğu yapıdır (YİFB 2011: 20).

Türkçede tasvir fiilleri bir “gramerleşme” zinciri sonucu ortaya çıkmış yapılarıdır. Yardımcı fiillerin zarf-fiille birleşerek oluşturduğu tasvir fiilleri, hem eş zamanlı hem de art

zamanlı bir gramerleşme zinciri sonucu meydana gelmektedir. Dilbiliminde bağımsız sözlük birimlerinin, birtakım dilbilimsel bağlamlarda neden gramatikal işaretçi oldukları ve yeni gramatikal işlevlere nasıl geliştikleri gibi konular gramerleşme teorisinin inceleme alanını oluşturmaktadır (GTTFB 2013: 21, 73). Tasvir fiilleri kılınış (*aktionsart*) ve görünüş (*aspect*) zamanlı kategorileri ele almakta ve gramerlerde bu özellikleri dikkate alınarak işlevleri tespit edilmektedir. Tasvir fiilleri birçok Türk lehçesinde kılınış türlerini işaretlemenin yanı sıra görünüş zamanlı kategoriler olarak da işlev görmektedir (GTTFB 2013: 73).

Bu birleşik fiillerden bazıları; ünlü veya ünsüz zarf-fiil ekleriyle birleşirken ortaya çıkan yeni yapıda gerçek anlamlarını korudukları için, bazıları da dil temasları sonucu kullanım alanı bulmaktadırlar. Bu bildiride tasvir fiili olarak adlandırılacak her tür yapının, standart Türkiye Türkçesinde zaman çizgisinde buldukları yer tartışılacak, daha önce tespit edilmiş işlevlerden de yararlanılarak tasvir fiilleriyle ilgili yeni bir sınıflandırma yapılacaktır.

Tasvir fiilleri gramerlerde temel fiilin kılınışı üzerine oluşturduğu etkiler bakımından yeterince işlenmekle birlikte başka bir işlev olan zaman çizgisinde gösterdikleri davranışlar bakımından sınıflandırılmamışlardır.

Tasvir fiilleriyle ilgili pek çok tanım ve sınıflandırmada hareketin safhasından çok kiplik değeri işaretlenmiştir. Ergin birleşik fiilleri iki grupta inceleyerek 2. grup olarak tasvir fiillerini gösterir. Bu grupta, asıl fiillere gelerek birleşik fiil yapan *bil-*, *ver-*, *gel-*, *gör-*, *dur-*, *kal-*, *yaz-*, *koy-* (*ko-*) yardımcı fiilleri bulunmaktadır. Bu fiillerden *bil-* iktidar (*gele bil*¹); *ver-* kolaylık, çabukluk, birdenbirelik (*alı ver-*, *kaybolu ver-*); *gel-*, *gör-*, *dur-*, *kal-*, *koy-* deneme, devamlılık ve süre (*kullanıla gel-*, *düşmeyi gör-*, *yapa dur-*, *baka kal-*, *otura koy-*, *gezip dur-*); *yaz-* yaklaşma işlevlerinde işaretlenmektedir. Ayrıca Ergin; Türkiye Türkçesinde, örneklerde de belirtildiği gibi *-(I)p* zarf-fiil ekiyle yalnız *dur-* fiilinin birleşik fiil yaptığını belirtmektedir (1983: 364-366).

Tasvir fiilleri Banguoğlu'na göre *-e* ve *-i* zarf fiillerine belli yarı yardımcı fiiller getirilerek yapılmış birleşik fiil tabanlarıdır. Bu fiiller, zarf-fiil eki getirilmiş fiilin anlattığı oluş ve kılışın oluşmasını tasvir ettikleri için bu ismi almışlardır (1995: 488). Tasvir fiilleri (verbe descriptif) bitişik yazılmaktadır ve ifade ettikleri duruma göre çeşitleri bulunmaktadır. Türkiye Türkçesinde tasvir fiilleri dörde ayrılır: 1.Yeterlik fiilleri (verbe possibilatif) (*yapabil-*), 2. İvedilik fiilleri (verbe hâtif) (*aliver-*), 3. Sürek fiilleri (verbe duratif) (*yürüyedur-*), 4.Yaklaşık fiiller (verbe approximatif) (*öleyaz-*). Ayrıca Banguoğlu'na göre *-p* ile bağlanmış yapılar da bulunmaktadır ve bunlar da yarı tasvir fiilleridir (verbe protodescriptif) (1995: 493). Bunlardaki zaman yakınlığı iki fiilde bir tek kılışın sürekliliği anlatımını yaratır ve bu da bir tür tasvir fiilidir (*yapıp dur-*, *sürüp git-*) (1995: 429). Banguoğlu'nun karmaşık fiiller diye isimlendirdiği bir grup daha vardır ki, bunların tasvir fiilleriyle karıştırılmaması gerekmektedir. Bu gruptakileri Banguoğlu üç kısımda inceler: A. Öncelik fiilleri (*görülmüş ol-*, *bitmiş ol-*, *bağlanmış bulun-*), B. Başlama fiilleri (*gelir ol-*, *utanır ol-*, *görmez olsaydım*), C) Niyet fiilleri (*gidecek ol-*, *verici ol-*, *kalkacak ol-*) (1940:152-153).

Örneklerden de anlaşılacağı üzere Türkçede tasvir fiilini oluşturan ilk kelime *-A* veya *-(I)p* zarf-fiil ekleriyle kullanılan bir zarf-fiildir. Banguoğlu'na göre eskiden *-A* zarf-fiil ekiyle yapılan yarı tasvirî fiiller bugün *-(I)p* ekiyle kullanılmaktadır (1995: 493). Görüldüğü gibi Banguoğlu; *fiil + fiil*'den oluşan birleşik fiilleri çok yönlü olarak düşünüp ele almış, tasvir fiillerinin dışında *-(I)p* zarf-fiili ile oluşan gruba yarı tasvir fiilleri, sıfat-fiillerle kurulan gruba ise karmaşık fiiller demiştir.

Ediskun, birleşik fiilleri geniş bir biçimde ele aldığı gramerinde bu fiilleri genel olarak dört grupta incelemiştir. İlk iki grup iki fiilden oluşan birleşik fiilleri ele almaktadır: 1. Grup: İki

¹ Gramerlerde tasvir fiillerinin imlâsında farklılık görülmektedir. Zarf-fiil kuruluşundaki asıl fiille yardımcı fiil bazı gramerlerde bitişik, bazı gramerlerde ayrı yazılmaktadır. Burada verilen örnekler gramerlerden olduğu gibi alınmıştır.

veya daha fazla fiilden meydana gelmiş bileşik fiiller. Bu gruptakileri Ediskun yedi kısma ayırmıştır: a) Yeterlik fiilleri (*giyebil-, alabil-*), b) Tezlik fiilleri (*atıver-, çıkıver-*), c) Sürekli fiilleri (*alıkoy-, çıkıgel-, bakakal-*), d) Yaklaşma fiilleri (*yanayaz-, dolayaz-*), e) Beklenmezlik fiilleri (*evlendireceği tut-, gitmeyeceği tut-*), f) Gereksime fiilleri (*göreceği gel-, göresi gel-*), g) Yapmacık fiilleri (*işitmemezlikten gel-, anlamazlığa gel-, anlamamış dur-*). 2. Grup: Bir ortaç ile *ol-* yardımcı fiilinden meydana gelmiş bileşik fiiller: a) Başlama fiilleri (*görür ol-, söylemez ol-*), b) Bitirme fiilleri (*yazmış ol-, görmemiş ol-*), c) Davranma fiilleri (*diyecek ol-, okuyacak ol-*). 3. Grup: İsim kök veya gövdesinden bir kelime ile *et-, eyle-, kıl-, buyur-, ol-* yardımcı fiillerinden biriyle meydana gelen bileşik fiiller (*iyi et-, kabul ol-, arz eyle-, mecbur kıl-*), 4. Grup: Anlamca kaynaşmış bileşik fiiller (*kafa tut-, ağzını ara- vb.*) (1963: s. 225-244).

Ediskun; bu sınıflandırmasında, 1. grupta sıfat-fiil ve zarf-fiille oluşan birleşik fiilleri birarada ele almıştır. *Ol-* yardımcı fiiliyle yapılan birleşik fiilleri ayrı bir grupta değerlendiren Ediskun, *isim+ yardımcı fiil* ve deyimleri son iki grupta göstermiştir. 1. grupta yer alan ve sıfat-fiille kurulan birleşik fiillerle 2. grupta yer alan birleşik fiiller şekil olarak aynıdır. Ediskun bütün bu grupları semantik olarak isimlendirme yoluna gitmiştir.

Korkmaz da Banguoğlu gibi birleşik fiiller üzerinde derinlemesine bir inceleme yapmıştır. Korkmaz birleşik fiilleri anlam ve yapı özelliklerine göre dört kısma ayırmaktadır. Korkmaz'ın sınıflandırmasında tasvir fiilleri ikinci grupta yer almaktadır.² “Birinci fiil, bir *-A, -I* veya *-(y)-Ip* zarf-fiil yapısındadır ve asıl anlam bu fiildedir. İkinci fiil ise aslında bir esas fiil olduğu hâlde, anlam kayması yoluyla, yavaş yavaş hem sözlük anlamından farklı yeni bir anlam kazanmış hem de esas fiil olmaktan çıkıp, esas fiile bazı anlam incelikleri katan bir yardımcı fiil durumuna gelmiştir.” Bunlar yeterlik, tezlik, süreklilik, yaklaşma biçimindeki özelliklerdir. Bu birleşikler; anlamca birbirine sıkı sıkıya bağlıdır ve tek bir oluşla kılışı gösterir. Yardımcı fiilin görevi ise esas fiildeki oluş ve kılışın biçimini, tarzını tasvir etmektir (Korkmaz, 2003: 811). Yardımcı fiil olarak kullanılan ve esas fiille bitişik yazılan fiiller şunlardır: A) Yeterlik fiilleri: *Bil-* (*görebil-*); B) Tezlik fiilleri: *Ver-* (*alıver-*); C) Süreklilik fiilleri: *Dur-* (*gidedur-*), *gel-* (*söylenegel-*), *kal-* (*bakakal-*), *gör-* (*yalvaragör-*), *koy-* (*oturakoy-*); Ç) Yaklaşma fiilleri: *Yaz-* (*bayılayaz-*); D) Uzaklaşma fiilleri: *Git-* (*dahp git-*) (2003: 811-833).

Korkmaz; dilimizdeki tasvir fiillerinin, oluş ve kılışın tarzını bildirdikleri için, çekime girmemiş yalın hâlleri ile “kılmış”ı (Alm. aktionsart) temsil ettiğini (kılmış bakımından incelediği diğer fiil kökleriyle birlikte) belirtir. Meselâ; *geçip git-* kılmış açısından “anlılık bir çabukluk”, *gidedur-* “süreklilik”, *düşüver-* “tezlik”, *olagel-* “geçmişten gelen süreklilik”, *bakakal-* “şaşkınlık ve zamanda süreklilik”, *geleceği tut-* “beklenmedik bir istek” bildirmektedir (2003: 536-537).

Korkmaz, tasvir fiilleri gibi iki fiilden oluşan ve zarf-fiille bağlanan iki birleşik fiil çeşidi daha vermiştir. Bunlardan biri “Belirleyici birleşik fiiller” (Banguoğlu'nun yarı tasvir fiilleri terimi ile karşılıdığı birleşikler) başlığı altında incelediği, Gabain'in modal yardımcı fiilleri (modales hilfsverb) dediği bu fiiller *çıkıgel-* (ansızın gel-), *alıkoy-* (bırakma-), *okumaya başla-*, *yemeye çalış-*, *dikmeye kalk-* gibi fiillerdir. Son örneklerde birinci fiil bir zarf-fiil olmaktan çıkmış ve adlaşmıştır. Korkmaz'a göre bu birleşiklerde asıl anlam, tasvir fiillerinde olduğu gibi birinci fiilde değil, ikinci fiildedir. Birinci fiil ikinci fiildeki anlamı belirleyen bir zarf görevinde kullanılmıştır (2003: 834-837).

Korkmaz'ın sınıflandırmasında da semantik ön plandadır. Şekil olarak zarf-fiil ve isim-fiilden oluşan birleşik fiilleri Korkmaz aynı grupta ele almıştır. Burada verilen *çıkıgel-*, *alıkoy-*, gibi örneklerde yardımcı fiilin asıl fiildeki anlam alanını içinde barındırdığı görülmektedir. Her yardımcı fiil her fiille kullanılmaz. Yardımcı fiiller çoğu zaman asıl fiilleri seçerek gelmektedirler. *Çık-* ve *al-* fiilleri de böyledir. Bu birleşiklerin semantik açıdan diğer tasvir fiillerinden pek farkı yoktur. “İkinci fiilin anlamını tamamen yitirmemesi dolayısıyla, verilen

² “Türkiye Türkçesi Grameri”nde Korkmaz, tasvir fiillerini üçüncü grup olarak değerlendirmiştir (2003: 811).

örneklerin tasvir fiilleri içinde ayrı bir başlık altında değerlendirilmesi uygun olur” (YİFB 2007: 86).

Görüldüğü üzere tasvir fiilleri üzerine yapılan sınıflandırmalarda tezlik, sürerlilik, yeterlik, yaklaşma gibi dört ana grup tespit edilmiş ancak bu gruplar standart TT’ndeki tasvir fiilleri için yeterli olmamıştır. Mevcut boşluğu gidermek için, yapılan dörtlü sınıflandırmaya dahil edilemeyen tasvir fiilleri farklı isimlendirmeler ile işaretlenmiştir (Gencan 1966; Korkmaz 2003). Gencan tasvir fiillerine *isteklenmeyi* [-*(y)AcAğI gel-*, -*(y)AsI gel-*, -*(y)AsI ol-*, -*mA+II ol-*] ve özel birleşik eylemleri eklemiştir (Gencan 1966); Korkmaz ise yukarıda da belirtildiği üzere *uzaklaşmayı* [-*(I)p git-*] dahil etmiştir (Korkmaz 2003:152). Bunların dışında bu tarz birleşiklere *başlama* (veya yeni başlamış alışkanlık) [-*(I)r/-Ar ol-...-mAz ol-*] (Gülsevin 1997: 223), *bitirme* (-*mIş ol-*, -*mIş bulun-*), *davranma* [-*(y)AcAk ol-*] (Nemeth 1962: 84-85), *beklenmezlik* [-*(y)AcAk+iyelik eki tut-*], *isteklenme ve yapmacık* (-*mA-z+IIğ+A vur-*, -*mA-z+IIk+tAn gel-*, -*mA-mIş+IIğ+A vur-*, -*mA-mIş+IIk+tAn gel-*) (Kükey 1972: 20-28, Şimşek 1987: 62-63) gibi grupları ekleyen araştırmacılar bulunmaktadır (Kara 2011: 1383).

Semantik sınıflandırmanın yanı sıra birleşik fiillerle ilgili başka bir sınıflandırma da şekil göz önünde bulundurularak yapılabilir. Türkiye Türkçesinde fiilimsi ve yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller, yapı özellikleri dikkate alınarak üç grupta toplanabilir (YİFB 2007: 83-95). Bu grubun tamamı bir tarafı isim olan ve yardımcı fiille birleşen birleşik fiillerin bir alt koludur, çünkü isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiiller aynı zamanda isim kategorisinin içindedir.

1. Zarf-fiil + yardımcı fiil

Bunlar tasvir fiili olarak kabul gören gruptur. Tasvir fiillerinde asıl fiil zarf-fiil kuruluşundadır ve yardımcı fiilin anlamı kendi anlamının tamamen dışındadır. Bu zarf-fiille oluşan birleşik fiil grubunda hem -*A* hem de -*(I)p* zarf-fiil ekiyle oluşanlar incelenip, semantik bakımdan ayrıca sınıflandırılabilir.

2. Sıfat-fiil + yardımcı fiil

Sıfat-fiille oluşan birleşik fiiller -*mIş ol-*, -*mA-mIş ol-*, -*mIş bulun-* -*Ar* [-*(I)r*] *ol-*, -*mAz ol-*, -*(y)AcAk ol-*, -*(y)AcAğI gel-*, -*(y)AcAk+iyelik eki tut-*, -*AsI gel-*, -*mAz+IIğ+A vur-*, -*mAz+IIğ+A gel-*, -*mAz+IIk+tAn gel-*, -*mA-mAz+IIk+tAn gel-*, -*mA-mIş+IIk+tAn gel-* gibi yapıdadır. Bunlar kendi içinde yine semantik olarak sınıflandırılabilir. Bu grup tasvir fiilleri arasında değerlendirilmez.

3. İsim-fiil + yardımcı fiil

-*mAyA bak-*, *mAyA başla-*, *mAyA çabala-*, *mAyA çalış-*, *mAyA değ-*, -*mAyA dur-*, -*mAyA giriş-*, -*mAyA gör-*, -*mAk iste-*, -*mAyA kalk-*, -*mAyA koyul-*, -*mAyA sevket-*, -*mAyA uğraş-* vb. -*mAyA* ve -*mAk* isim-fiiliyle kurulan bu birleşik fiillere (YİFB 2007: 83-95) -*mAz+IIk+tAn gel-*, -*mAz+IIğ+A gel-*, şekilleri de eklenebilir. Bu birleşik fiillerde bir taraftan her iki fiil de anlamını korumakta, diğer taraftan yardımcı fiil asıl fiilin gösterdiği hareketin yapılma şeklini göstermektedir.

Bu üç gruptaki bütün yardımcı fiillerle oluşan birleşik fiillerde; yardımcı fiilin hangi asıl fiili seçerek geldiği önemlidir. Çünkü her yardımcı fiil, her asıl fiille kullanılmamaktadır. Türkiye Türkçesinde tasvir fiillerinin seçerek geldiği bu asıl fiillerin kesin tespiti henüz tam olarak yapılmamıştır.

Bunların dışında *fiil +fiil* şeklindeki birleşmelerde Demir’in “kip ekleriyle kurulan birleşik fiiller” olarak ayırdığı bir birleşik fiil grubu daha söz konusudur. Bu grupta yer alan birleşik fiillerde ilk fiil de bir kip işaretleyicisi almaktadır. Buna göre kiplerle kurulan birleşik fiiller ünlü zarf-fiillerle kurulanlarla değil, -*(I)p* ile kurulanlarla eşdeğerdir. Demir’in Lewis (1986), Johanson (1975-1996) ve Johanson-Csató (1993)’dan aktardığına göre özellikle -*(I)p* zarf-fiilli fiil birleşmelerinde -*(I)p* eki görece “ve” gibi davranmakta ve bağımlı bulunduğu fiilin sonunda hangi ek varsa -*(I)p*’ın bulunduğu yerde o ek varmış gibi bir işlevi yerine

getirmektedir. Demir'e göre *-(I)p* eki bir anlam kaybına uğramadan yerini aynı içeriği taşıyan eke bırakmakta, bu şekilde aradaki biçime dayalı fark da ortadan kalkmaktadır (*şaşıp kaldım= şaşım kaldım*) (Demir 2013: 395-396). Anlaşılacağı üzere bu grup zarf-fiilli birleşik fiiller altında bir alt grup olarak değerlendirilebilir.

Standart Türkiye Türkçesinde tasvir fiillerinin belli başlı iki işlevi vardır ve bu işlevlere göre tasvir fiilleri iki ana grupta sınıflandırılabilir (YİFB 2011: 30):

1. Hareketin zaman çizgisindeki yerini (safhalarını) belirtir. Bunlar hareketin başlama kılımları, hareketin akışı (süreklilik) kılımları ve hareketin bitiş kılımlarıdır.

Başlama kılımları

Süreklilik kılımları

Bitiş kılımları

2. Hareketin kiplik değerini işaretler. Bunlar tezlilik, süreklilik, yeterlilik vb. şekillerde karşımıza çıkar.

Buna göre tasvir fiillerinin görevi; hareketin bulunduğu safhanın işaretlenmesi ile hareketin bu sıradaki niteliğinin, yani nasıl yapıldığının veya olduğunun belirtilmesidir. Bu çalışmada Türkiye Türkçesinde tasvir fiili olarak tanımlanan bileşik fiil grubu incelenerek ve bunlar üzerinde bir sınıflandırma yapılmış ve birleşik fiilin hareketin hangi safhasını bildirdiği belirlenmiştir.³

Bu durumda tasvir fiillerinin yeni bir sınıflandırmasının yapılabileceği de görülmektedir. Bu gruplandırma yer alan yapılar çeşitli kip işaretleyicileri ile farklı görünüş kategorilerine ayrılabilirler. Asıl fiilin isim kategorisinde bulunduğu, *fiil + (isim-fiil, zarf-fiil veya kip işaretleyicisi) + fiil* şeklindeki yapıların zaman çizgisinde buldukları yer üç ana grupta toplanmaktadır:

Hareketin başlama kılımlarını işaretleyenler

Hareketin süreklilik kılımlarını işaretleyenler

Hareketin bitiş kılımlarını işaretleyenler

Kiplik bildiren *-A bil-* ile *-I ver-* tasvir fiilinin tezlilik işleviyle kullanılışı ise bu sınıflandırmanın dışında kalmaktadır.

1.Hareketin başlama kılımlarını bildirenler:

-I zarf-fiil ekiyle kurulanlar:

-I ver-

Standart TT'nde bu yapının kiplik anlamı olan tezlilik ön plandadır. Kolaylık, çabukluk, birdenbirelik bildirebilen (Ergin 1987: 390) yapı; hızlı ve ani hareketi işaretler (Lewis 1986: 191-192). Deny'e göre bu kullanılış hareketin çabuk, tereddütsüz, düşünmeden yapıldığını göstermektedir (1941: 471). Ancak Elöve dipnotunda Deny'nin açıklamasına katılmayarak asıl işlevin razı oluş, kendini bırakış (rıza teslim) olduğunu, fiilin tekellüfsüz, ihtimamsız, ihmalkâr bir şekilde yapıldığını ifade eder (ihmal ve özensizlik) (1941: 471). *-I ver-* yapısının ayrıca yarar kılımları (Yüce 1999: 39) işlevi de vardır.

³ Modern Türk lehçelerinde de tasvir fiilleri hareketin başlangıç safhası, gelişme safhası, bitiş safhası şeklinde ayrılmaktadır (Bk. Kazak ve Nogay Türkçesi Yazı Dillerinde Tasvir Fiilleri, Grafiker Yayınları, Ankara 2011).

Bu tasvir fiilinin kullanıldığı yapılar başlama kılınışı da işaretler (GTTFB 2013: 101). Zaman çizgisindeki yeri başlangıç olan ve “-maya başla-” anlamı veren kullanılışlar şu şekilde tanıklanmaktadır:

Aklımdan geçenleri okusun da açiversin gözünü. GTTFB, 101

Ustanın “Hanım yaptı yeyiverin gari afiyet olsun” sözleriyle önce utangaç ardından hapur hupur lokmalarla tencerenin önemli bir bölümünü mideye indirdik. GTTFB, 101

Şu kullanılışlarda ise özensizlik anlamı mevcuttur.⁴

Odada bulunan iki iskemlenin üzeri de yün hırkalar, kadın çorapları, sırttan çıkarılıp atıvermiş birkaç ipekli elbise ile doluydu. KMM, 27

Şu kullanılışlarda tezlik anlamı ve yarar kılınışı mevcuttur.

“Ben doymadım, bana sucuk kızartıver!” diye Mihriye ablalarını

Sofradan kaldırıp mutfağa yollamaktan hiç çekinmiyorlar. KMM, 31

“Nurten’i yollayıver. Üç adımlık yer!

Gece vakti bacak kadar çocuğu bakkala nasıl yollarım?” KMM, 27

Aşağıdaki kullanılışta çabukluk anlamı tanıklanmıştır.

Fakat bu anlar çabucak geçer, çocuğunun manasız bir kırıtışı, yersiz bir gülüşü ile sanki aradaki boşluk birdenbire kendini gösteriverirdi. KMM, 32

Yapısında isim-fiil bulunan tasvir fiilleri:

-mAyA başla-

Başla- fiilinin gerçek anlamını koruduğu bu yapı Korkmaz’ın belirleyici birleşik fiil (2003: 834-837), Banguoğlu’nun yarı tasvir fiili (1940: 153-156), Gabain’in modales hilfsverb (modal yardımcı fiilleri) (1988: 24) terimi ile karşıladığı birleşik fiillerdendir ve yine Korkmaz’a göre bu yapılar bir dereceye kadar tasvir fiilleri grubuna sokulabilir (Korkmaz 2003: 812). Bu yapı diğer Türk lehçelerinde zarf-fiille birleşerek kılınış zamanlı kategori işaretler ve hareketin başlangıç safhasında olduğunu işaretler. Bu ve buna benzer yapılar belirtilen sebepten dolayı çalışmamıza dahil edilmiştir.

Standart TT’nde yapı şu şekilde tanıklanmaktadır:

Şirkette Raif efendinin boş masasına oturdum ve siyah kaplı defterini önüme koyarak bir kere daha okumaya başladım. KMM, 164

-mAyA giriş-

Bu yapıda hareketin belli bir gayretle yapılmaya başlandığı işaretlenmiştir (YİFB 2007: 90)

Hayriye, işittiklerini bütün önemiyle anlatmaya girişerek: KYAE, 22

-mAyA kalk-

Asıl fiille anlatılan bir hareketi lüzumsuz yere yapmaya kalkışmak anlamı veren (YİFB 2007: 91) yapı, yardımcı fiilin kavram alanından dolayı başlangıç kılınışını da işaretlemektedir.

Benim kim olduğumu araştırmaya kalkmayınız. KYAE, 65

Milletimizi yapan şeylerle oynamaya kalkmayalım. YG, 199

⁴ Bu çalışmanın asıl konusu tasvir fiillerinin kiplik anlamları olmamakla birlikte karşılaştırmaya imkan vermesi açısından bunlarla ilgili örnekler de çalışmamızda tanıklanmıştır.

-mAyA koyul-

Fiilin sürecini gerçekleştirmeye başlamak anlamını işaretleyen yapı (YİFB 2007: 91) bir sürecin başlangıç kılınışını işaretler.

Polis soygundan sonra kaçan hırsızları aramaya koyuldu. YİFB, 91

-mAyA sevk-

Bir hareketi gerçekleştirmeye yönelme anlamını işaretleyen *-mAyA sevk-* (YİFB 2007: 91) bir sürecin başlangıç kılınışını işaretleyen yapılardan biridir.

Bu, beni düşünmeye sevkeden konular arasında yer alıyor. YİFB, 91

-mAyA yelten-

Hareketi yapmaya girişmek, heves etmek, meyletmek anlamlarını (YİFB 2007: 92) işaretleyen yapı başlangıç kılınışı da gösterir.

Hasta yürümeye yeltendi, ancak başaramadı. YİFB, 92

Hareketin süreklilik kılınışını bildirenler

Bu grupta yer alan birleşik fiiller bağlama göre hareketin aralıksız, kısa aralıklarla, tekrar tekrar, geçici olarak, şimdilik, ikinci bir hareket söz konusu olana kadar süreceğini, öznenin hem asıl fiilin gösterdiği hareketi yaptığını hem de ikinci bir hareketi yerine getirdiğini, yani aynı anda iki hareketin birden gerçekleştiğini, hareketin bir değişiklik olmadan, aynı kalıpta devam ettiğini, hep olduğunu, bir âdeti veya alışkanlığı ifade ettiğini, hareketin belirli bir süre zarfında sürdüğünü, şimdilik kısa bir süre için devam ettiğini vb. süreklilik ile ilgili çeşit çeşit anlam ayırtısını işaretleyebilir (YİFB 2011: 248-264). Süreklilik kılınışı içinde verilmek istenen anlam, zarflarla da desteklenebilir.

-A zarf-fiil ekiyle kurulanlar:

-A dur-

Süreklilik kılınışını işaretleyen yapılardan biri *-A dur-* tasvir fiilidir. *Dur-* fiili hem *-(I)p* hem de ünlü zarf-fiil işaretleyicisi ile birlikte kullanılarak süreklilik anlamı veren tasvir fiili oluşturur. Farklı zarf-fiil işaretleyicilerinin oluşturduğu yapılarda süreklilik anlatılsa bile bir anlam ayırtısı olduğu ve bunların birbirinin yerine kullanılmadığı görülür. “*Sen yazadur ben geliyorum*” yerine “*Sen yazıpdur ben geliyorum*” veya “*Ders boyunca konuşup durdunuz*” yerine “*Ders boyunca konuşadurdunuz*” biçimleri kullanılamaz (Şahin 2002b: 104).

Standart TT’nde bu yapı ile genellikle hareketin durmaksızın devam ettiği anlamı işaretlenir. Tasvir fiilinin tanımında ikinci fiilin gerçek anlamından sıyrılması söz konusu olsa da süreklilik bildiren *kal-*, *dur-* gibi fiiller tasvir fiilleri haricinde de bir süreklilik, devamlılık ifade etmekte (Şahin 2002a: 103), süreklilik kılınışı fiillerin kavram alanı içinde yer almaktadır.

Fasılları ve bölümleriyle bile içinde neler düşünüldüğü ve söylenildiğini belli edici, doçentlik tezi bu eser, Naci’yi nefes alıp vermeye kadar tasarruf ededursun... AY, 101

Bizans kaybettiği toprakları, refahı ve iktidarı geri kazanmaya uğraşadursun, arada kalan çeşitli Türk Beylikleri de kendi aralarında savaşmaktaydı. A, 38

Onlar biz cüzamlıları görmemek için ellerinden geleni yapadursunlar, esas biz cüzamlılar uzak durmak istiyoruz onlardan ve acıyan, acıtan bakışlarından! A, 138

Anneler Ella’ya tapadursun, yaşlıları ona uyuz oluyordu. Eğlenmeyi bilmeyen, habire okuyan ineğin tekiydi! A, 172

Bir yanım bu lafları anlamakta güçlük çekedursun, bir yanım dinledikçe rahatlıyor, âdeta bu maddi âlemden kayıp gidiyordu. A, 178

-A gel-

Gel- yardımcı fiili *git-* fiilinin tersine geçmişten gelen sürekliliği anlatan bir tasvir fiilidir. Ünlü zarf-fiil işaretleyicisinin kullanıldığı yapılarda *gel-* fiili *git-* fiili gibi sürekliliğin yanında tezlik kılınışını da işaretler ki (*çıkagel-*) (Şahin 2002b: 104), bu, tasvir fiilinin ifade ettiği kiplik bir anlamdır.

Bu yapı süreklilik işleviyle kullanılırken *söyle-, oku-, sür-, devam et-, öğren-* gibi bitimsiz fiilleri seçerek gelmektedir (GTTFB 2013: 114).

Daha iyisi devam edegelen bir anlaşmazlık var. YG, 335

Yıllar yılı bu topraklar yüzünden olagelen kanlı, karanlık işlere dair öyle şeyler anlattı ki... HÇ, 276

Alışılalmış bir dünyada yaşamının huzuru vardı orada. BDA, 236

-A git-

Git- fiili, ünlü zarf-fiil işaretleyicisi ile birlikte oluşturduğu tasvir fiillerinde geleceğe yönelik bir süreklilik bildirir (Şahin 2002b: 103).

Bu yapı hiç ara verilmeden süren bir hareketi işaretler:

Şayet süregiden bir sohbet canını sıkarsa veya biri akılsızca bir laf ederse, anında kalkıp gidiyordu. A, 96

-A kal-

Süreklilik kılınışını işaretleyen bu tasvir fiilinde hareketin başlangıç noktası hissedilmekte ve hareketin meydana geldiği şekliyle devam etmesi anlamı işaretlenmektedir.

Hemen fırladım, bir adımda karşı masaya vardım ve Raif efendinin, üzerine bir şeyler çizdiği kâğıdı aldım. Buna bir göz atınca hayretimden donakaldım. KMM, 22

Umduğundan da tatlı şeyler olmuş, çiftlik boşalakalmı demek! HÇ, 166

Neden sonra, sırt ustası uzanaktılar. HÇ, 174

Neyse, hüsnü ân sahibi melek rû dildadesini koynuna alır, iyş-i nûş, muhabbet derken uyuyakalırlar. HÇ, 181

Kabir azabı gibi geldi öyle beklemek. Nefesimi tutup, kalakaldım. A, 87

-A koy-

Standart TT'nde hareketin süreklilik kılınışını işaretleyen yapılardan biri olan *-A koy-*, genellikle *otur-* ve *git-* fiilleriyle kullanılmaktadır. Süreklilik aralıksız devam eden bir yapıdadır.

Sen, dedi, şu kavak ağacının dibinde oturakoy. GTTFB, 157

-(I)p zarf-fiil ekiyle kurulanlar:

-(I)p dur-

Dur- yardımcı fiili tarihî ve modern Türk lehçelerinde en yaygın ve en temel fiillerden biridir. Başlangıçta bağımsız bir sözlük birimi iken, metin sıklığı ve işlev çeşitliliği gösterdiği için gramerleşme sürecine en çok maruz kalan yardımcı fiillerden biri olan *dur-* hem bağımsız bir biçimbirim hem de gramerleşme süreçlerinden geçen bağımlı biçimbirim işlevli bir yardımcı fiildir. Bu bakımdan *dur-* fiilinin oluşturduğu tasvir fiilleri Türk lehçelerinde hem şimdiki zamanı hem de sürekliliği işaretlemektedir. Standart Türkiye Türkçesinde ek-fiilin şimdiki zaman çekiminde “*turur*” fiilinden indirgenen *-Tİr* biçimbirimi 3. şahıslarda işaretlenir (*turur* > *-Dİr*).

Bu yapı tasvir fiili olarak ise hareketin süreklilik kılınışını işaretler. Aşağıda hareketin aralıklı, tekrarlanarak meydana gelmesi tanımlanmaktadır:

Ben şirkete girdiğimden, yani aylardan beri, Hamdi hakkında birbirine zıt bir sürü hükümler verip duruyordum. KMM, 23

Vücudunun bir parçası olarak geride bıraktığın çocuk, bizim kızımız, yeryüzünde bir babası bulunduğundan habersiz, uzak yerlerde dolaşıp duracak... KMM, 163

Avradının yanında bana fiyaka yapıp durma. Sonra karışmam! HÇ, 16

Yasin Ağa içini çekti. Bütün bunların böyle olacağını bilip duruyordu ama, baska türlüüne de imkân var mıydı? HÇ, 18

Her şeye rağmen boşalmış, rahatlamış, günlerden beri içini kemirip duran dertten bir anda kurtuluvermişti. HÇ, 106

Gencecik insanlar bile nostaljiden söz edip dururken, benim gibi bir dinazorun geçmişti Bodrum'u düşündükçe nostalji duymamasının yolu yok elbette. BDG, 38

Şu örnekte ise aralıksız meydana gelen bir hareket bu tasvir fiiliyle işaretlenmiştir.

Maymun mu oynuyordu? İşleri yok muydu da dikilip duruyorlardı? HÇ, 52

-(İ)p gel-

Süreklilik kılınışını işaretleyen yapı hareketin uzun bir süre önce başlamış olduğu ve konuşma anında sürdüğünü gösterir (Arat 1928: 18). *-(İ)p gel-* uzun süreçli zaman zarfları ile uyumlu olan ancak kısa süreçli zaman zarflarıyla uyumsuz bir yapıdadır (GTTFB 2013: 105).

Standart TT'nde *uza-*, *ak-*, *sür-*, *kop-* gibi belli asıl fiilleri seçerek gelen bu yapı (GTTFB 2013: 108), merkeze doğru, içe doğru olan bir hareketi tasvir eder.

...çok saygı duyduğumuz bir ihtiyarın eşref saatine rast geldiğimizde, bütün bir hayattan süzülüp gelen bir iki nasihati nasıl sihirli bir iksiri içer gibi biz saygılı gençler pür dikkat dinlersek, işte ben de öyle dört açtım gözlerimi kulaklarımı da eniştemi dinliyormuş gibi yaptım. BAK, 252

Elimden gelip geleceği, hancı ile yolcu arasına cansız bir perde gibi çekmek olur şu fani bedenimi. A, 53

-(İ)p git-

Hem süreklilik kılınışı hem de bitmişlik, tamamlanmışlık görünüş zamanlı kategorisi ile fiilsel yönelim kategorisini işaretler (GTTFB 2013: 116). Buna göre hareket merkezden dışarı doğru bir anlam sergilemektedir.

Pekâlâ; işte, ne kendime, ne başkalarına kabahat bulmuyor, hadiseleri olduğu gibi kabul ediyor ve sessizce katlanıyordum. Ama bunun sürüp gitmesine lüzum yoktu. KMM, 154

-(İ)p kal-

Hareketin başlayıp değişmeden öylece devam etmesi anlamını işaretler.

Ömrü hayatında hiç aynadaki aksini görmemiş birine ayna tuttuğunuzda nasıl şaşırap kalırsa, o da beklemediği bir hakikatle yüzleşmişçesine donakaldı. A, 25

Şimdiki şikâyetim, dişlerimin kanlı ağzıma leblebi gibi dökülmesinden, yüzümün tanınmayacak kadar ezilmesinden, ya da bir kuyunun dibine sıkışıp kalmış olmaktan değil; hâlâ yaşıyor sanılmaktan. BAK, 11

Günün birinde, bir saray duvarında bir resimle karşılaşınca tutulup kaldım. BAK, 35

Yapısında isim-fiil bulunan tasvir fiilleri

-mAyA çalış-

Bu yapı kiplik anlamının yanı sıra, bağlama göre hangi kip işaretleyicisini almış olursa olsun hareketin bulunduğu zaman dilimi içinde bir süre devam etmiş olduğu anlamını işaretler.

Fakat bu korkunç rakkas, şimdi dışımda değil içimde idi, ve başdöndürücü süratiyle beni, bu donmuş bütünü dağıtmaya çalışıyordu. YG, 128

-mAyA çabala-

Oluş veya hareketi gerçekleştirme gayretini işaretleyen (YİFB 2007: 88) yapının zaman çizgisindeki yeri süreklilik kılınışıdır.

Çocuk bütün gücüyle bahçenin duvarına yetişmeye çabalıyordu. YİFB, 88.

-mAyA dur-

Bu yapı da *dur-* yardımcı fiilinin kullanıldığı diğer tasvir fiilleri gibi süreklilik kılınışını işaretlemekte, hareketin başladığı ve aralıksız devam ettiği anlamını vermektedir.

Aşevindeki kadınlar içerinin loşluğundan yararlanarak Osman Bey'i gözetlemeye durmuşlardı. DA, 168

-mAyA uğraş-

-mAyA çalış- ve *-mAyA çabala-* ile aynı işlevde olan yapı (YİFB 2007: 92) aynı zamanda süreklilik kılınışını işaretlemektedir.

Emeti Hanım, sağına soluna kıvranıp çıkmaaya uğraşarak: KYAE, 15

Yapısında çekimli fiil olan tasvir fiilleri

-(A)r / -(I)r durur

Asıl fiilin geniş zaman işaretleyicisi ile kullanıldığı bu yapı çekimlenirken de aynı kip işaretleyicisini istemekte, zaman çizgisinde ise süreklilik kılınışını işaretlemektedir. Ancak standart TT'nde hareketin sık olmayan aralıklarla meydana geldiği tanıklanmaktadır.

Adam zaten hacılara, hocalara kızır dururdu. HÇ, 120

Bütün gün sabahtan aksama kadar didinir durur; merdivenleri silip süpürür; her dairenin servisini yapar; üç çocuğunu büyütür ve hayvan kocasından sürekli dayak yermiş. BDG, 152

İsteyenin de istemeyenin de kucağına hoplar, yerleşir; nereye gitsem peşimi bırakmaz; geceleri yatağımın ucunda yatabilmek için kapımın önünde acıklı acıklı miyavlar dururdu. BDG, 14

"Hep işin, acelen vardır ya da hep düşünür durursun." S, 13

-DI durdu

Standart TT'nde hareketin süreklilik kılınışını işaretleyen başka bir yapı da *-DI durdu* yapısıdır. Bu yapı görülen geçmiş zaman kipi dışında başka bir işaretleyiciyi kabul etmez. Bu yapının süreklilik işlevi içinde hareketin sık aralıklarla ama duraklamalı olarak yapıldığı işaretlenir.

Sırplar'ı önce Kosovalı Arnavutlar'a, sonra Slovenler'e, sonra da Hırvatlar'a karşı nefretle besledi durdu. S, 69

Ertesi gün işyerinde, onu Yahudi Mezarlığı'na çıkarabilecek birini boşuna aradı durdu. S, 145

Stefan hemen helaya koştu, suların içinde yüzen kimliğini aldı. Kurulamak için bir havlu arandı. Bulamadı. Tuvalet kâğıdı bile yoktu. Silkeledi durdu kimliği. S, 185

-mİş durmuş

Hareketin aralıklı olarak, tekrar tekrar yapıldığını anlatan yapıda, asıl fiile gelen kip işaretleyicisi zarf-fiil ile aynı işlevde kullanılmıştır.

Duyunca Tahir ki canından ayrı tutmadığı Zühre'si bir odaya kilitlidir, gizlice saraya koşmuş, akşam Zühre'nin adını alçak sesle ünleyerek dolaşmış durmuş sarayın dört yanını. GTTFB, 189

-mAdI gitti

Anlamadım gitti, sevmedim gitti gibi örnekler süreklilik kılınışı ile birlikte bir duruma, harekete alışamama anlamını işaretlemekte, geçmişte başlayan alışamama hareketinin konuşma anında sürdüğü ifade edilmektedir (GTTFB 2013: 121).

Bir türlü ısınamadım gitti şu koltuğa. GTTFB, 122

Onun ne türlü bir adam olduğunu anlamadım gitti. GTTFB, 122

-DI kaldı

Bu yapıda yardımcı fiil olarak kullanılan *kal-* kendi kavram alanını da korumaktadır ve asıl fiili tasvir etmenin yanı sıra hareketin süreklilik kılınışını ifade etmekte, hareketin o hâlde durduğunu, kaldığını işaretlemektedir. Asıl fiilin alması gereken *-(I)p* işaretleyicisi yine yerini aynı içeriği taşıyan kip işaretleyicisine bırakmıştır. Yardımcı fiilin geldiği asıl fiiller de genellikle *kal-* fiilinin kavram alanını içinde taşıyan *çakıl-, dikil-, don-, şaşır-* vb. fiillerdir.

Kalbi çarpa çarpa geldi, komutanı karşısında bir er disipliniyle, çakıldı kaldı. HÇ, 153

Sedirin onunde hayran, dikildi kaldı. HÇ, 204

Aynaya bakınca, donda kaldı. S, 187

Kendisine çocuk arabaları için icat ettiğim arkılığı gösterdiğim zaman şaşırdı kaldı. YG, 262

Bitiş kılınışını işaretleyenler**-A zarf-fiil ekiyle kurulanlar:****-A yaz-**

Hem kiplik hem bitmişlik anlamı işaretleyen *-A yaz-* bilindiği üzere hareketin neredeyse yapılacağını ancak yapılmadığını ve olayın bu şekilde tamamlandığını ifade eder. Gökçe'ye göre standart TT'nde bu yapının *öl-, düş-* vb. istenmeyen, arzu edilmeyen fiillerle kullanıldığı doğru değildir. Bu tasvir fiili bitimli tarzdaki her tür fiille kullanılabilen, yapı Türkçede sürekli olarak geçmiş zaman kipi işaretleyicisi ile kullanılmaktadır (GTTFB 2013: 164).

Yolda yürürken düşeyazdım.

Leventlerin sevinçten akılları başlarından gideyazdı. GTTFB, 164

-(I)p zarf-fiil ekiyle kurulanlar:**-(I)p git-**

Hem süreklilik kılınışı hem de bitmişlik, tamamlanmışlık görünüş zamanlı kategorisi ile fiilisel yönelim kategorisini işaretler (GTTFB 2013: 116). Hareketin yönü merkezden dışarı doğrudur.

Unutup gittiğimi zannettiğim bu hatıraların, bundan sonra beni hiç bırakmayacaklarını biliyorum...KMM, 47

Standart TT'nde benzer bir yapıda kullanılan *çekip git-* örneğinde ise *git-* fiilinin tarzı anlatılmaktadır ve asıl anlam ilk değil ikinci fiildedir, ilk fiil ise ikinci fiilin kılınış şeklini göstermektedir (Şahin 2002b: 104). Dolayısıyla bu yapı da tasvir fiilinin genel tanımına uymayan bir tasvir fiilidir.

-(I)p bit-

Standart TT'nde *olup bit-* şeklinde tanımlanan bu yapıda kiplik anlam olan tezliğin yanı sıra (Şahin 2002b: 104) bitiş kılınışı söz konusudur. Ancak burada *çekip git-* örneğinde olduğu

gibi *bit-* fiilinin tarzı anlatılmaktadır ve bu işi yapan ikinci fiil değil birinci fiildir (Şahin 2002b: 104). Bu yapı da tasvir fiilinin genel tanımına uymamaktadır.

Olay öngörüldüğü şekilde olup bitti.

Yapısında çekimli fiil olan tasvir fiilleri

Genellikle *git-* fiiliyle kullanılan bu yapılarda asıl fiil daima bitimli bir fiildir. Yapı standart TT'nde şu şekillerde tanıklanabilmektedir:

Geçti gitti, eridi gitti, yitip gitmiş, kaybolup gitti, söndü gitti, yokolup gitti, kopmuş gitmiş, unuttum gitti, ölmüş gitmiş, çürüyüp gitmemiş, dalmış gitmiş (GTTFB 2013: 120).

-Ar / -(I)r gider

Bu yapıda da *git-* fiili kendi kavram alanını kaybetmez, yardımcı fiilin aldığı kip işaretleyicisi *-(I)p* zarf-fiil işaretleyicisi yerine kullanılmıştır. Olumsuz fiillerle kullanılan tanıklar bulursa da (*ölür gider, kapanır gider* gibi) bu tasvir fiili genellikle *git-* fiilinin kavram alanını içinde taşıyan asıl fiillerle kullanılır.

Yaşlı adam çektiği acıların ardından ölür gider.

-DI gitti

Bu yapıda genellikle bitmişlik kılımlarının yanı sıra yardımcı fiilin kendi anlam alanını da koruduğu tanıklanmaktadır. *-(I)p* işaretleyicisinin yerine kullanılan *-DI* kip işaretleyicisi anlamda bir kayıba sebep olmamakta ve *-(I)p* yerini aynı içeriği taşıyan eke bırakmaktadır (Demir 2013: 396). Öte yandan geçmiş zaman işaretleyicisinin zarf-fiil işlevi ile ilgili de bir görüş bulunmaktadır. Karahan tarihî metinlerden de tanıklar getirerek bu ekin tarz ve bağlama fonksiyonu üzerinde durmuş ve ancak bu kip işaretleyicisinin belirtilen fonksiyonunun standart TT'nde yazı dilinde bir zarf-fiil veya zarf-fiil grubu içinde değil, sıralı cümleler içinde şahıs ve kip ifadesi taşıyarak yerine getirdiğini ifade etmiştir (2011: 191).

Babama olan son saygım da eridi gitti. A, 374

Gazetelerini okurken, daldı gitti. S, 222

Ellerini başının altına koydu, tavanın süslemelerine bakarak düşünürken, derin bir uykuya daldı gitti. S, 269

Yapı standart TT'nde "*olmadı gitti, yapmadı gitti*" gibi asıl fiilin olumsuz görülen geçmiş zaman kip işaretleyicisi ile de kullanılmakta, bu kullanışta da bitmişlik kılımları net bir biçimde işaretlenmektedir.

Söyledim gitti gibi yapılarda ise bitmişlik kılımlarının yanı sıra kolaylık, önemsizlik (Şahin 2002b: 103) gibi kiplik ifadeler işaretlenir.

-miş gitmiş

Lewis bu yapıyla ilgili *ölmüş gitmişler* örneğini vererek bitmişlik, tamamlanmışlık işlevini işaretlemektedir (1986: 192). Bu yapıda hem yardımcı fiil hem de asıl fiil sadece *-miş* kip işaretleyicisi ile kullanılır. Burada da *-(I)p*, yerini aynı içeriği taşıyan biçimbirime bırakmıştır. *Git-* yardımcı fiilinin anlam alanından dolayı da hareketin yönü merkezden dışarı doğrudur.

Böyle kız mı olur? Ölmüş gitmiş, hala Fellağ oğlu da Fellağ oğlu! HÇ, 59

Yapısında isim-fiil bulunan tasvir fiilleri:

-mAyA gel-

Geniş zaman kipi işaretleyicisini seçen bu yapıda gereklilik, zorunluluk kiplik anlamı mevcuttur. Aşağıda verilen tanıkta hareketin görünüş olarak geçmiş, şimdi ve geleceği de içine alan bir zaman çizgisinde ve bitiş kılımları içinde değerlendirilebileceği görülmektedir.

Milletimizi yapan şeylerle oynamaya kalkmayalım. Çünkü me fhumlar zedelenmeye gelmez. YG, 199

Standart TT'nde tasvir fiilleri arasında olup da kılınış (aktionsart) veya görünüş (aspect) zamanlı kategorileri işaretlemeyen, ancak kiplik kategorileri işaretleyen –A bil- tasvir fiili ile tezlik anlamıyla öne çıkan –I ver- yapısı da bulunmaktadır. Bu tasvir fiilleri zaman çizgisi içinde belirtilen safhalara dahil edilemez.⁵

SONUÇ

Standart TT'nde tasvir fiilleriyle ilgili sınıflandırmalarda genel olarak dört ana başlık karşımıza çıkmaktadır. Bunlar *tezlik*, *yeterlik*, *sürerlik* ve *yaklaşma* şeklindedir. Bunların dışında kalanlar ise çeşit çeşit sınıflandırmalar altında gösterilmiş, belirtilen dört ana başlık standart Türkiye Türkçesindeki tasvir fiilleri için yeterli olmamıştır. Bu bildiride standart Türkiye Türkçesindeki tasvir fiillerinin başlama, süreklilik ve bitiş kılınışı olmak üzere üç ana başlık altında toplanıp toplanamayacağı tartışılmış, ancak –A bil- ve –I ver- yapısı (tezlik işlevi) kiplik anlamlarından dolayı bu grupların dışında tutulmuştur. Belirtilen gruplar içinde asıl fiil; zarf-fiil, isim-fiil veya kip işaretleyicisi almış olabilir. Sonuçta ilk fiil isim kategorisindedir, kendisinden sonra gelen yardımcı fiil ise bir kip işaretleyicisi olarak tasvir edilen fiilin görünüş zamanını gösterir. Buna göre hareketin, zaman çizgisi üzerinde başlangıç, süreklilik ve bitiş kılınışını gösteren tasvir fiilleri standart TT'nde şu şekilde tanımlanmaktadır:

Başlangıç kılınışı kategorisinde yer alan tasvir fiilleri: –I ver-, –mAyA başla-, –mAyA giriş-, –mAyA kalk-, –mAyA koyul-, –mAyA sevket-, –mAyA yelten-.

Süreklilik kılınışı kategorisinde yer alan tasvir fiilleri: –A dur-, –A gel-, –A git-, –A kal-, –A koy-, –(I)p dur-, –(I)p gel-, –(I)p git-, –(I)p kal-, –mAyA çalış-, –mAyA çabala-, –mAyA dur-, –mAyA uğraş-, –(A)r/ –(I)r durur, –dı durdu, –mİş durmuş-, –mAdI gitti, –DI kaldı.

Bitiş kılınışı kategorisinde yer alan tasvir fiilleri: –A yaz-, –(I)p git-, –(I)p bit-, –(I)p bitir-, –Ar / –(I)r gider, –DI gitti, –mİş gitmiş-, –mAyA gel-.

–(I)p git- kullanılışı; bağlama göre hem süreklilik hem bitiş kategorisinde yer alabilmektedir.

–mAyA giriş-, –mAyA kalk-, –mAyA koyul-, –mAyA sevket-, –mAyA yelten- yapılarının yeri başlangıç kılınışında gösterilse de zaman çizgisinde bunların başlangıçla süreç arasında bir yerde olması gerektiği, yapıların bir sürecin başını işaretlediği dikkati çekmektedir.

Burada tespit edilenler dışında standart TT'nde başlangıç, süreklilik ve bitiş kılınışı kategorilerinden birine dahil olabilecek yapılar da bulunabilir, eldeki verilerle hazırlanan bu çalışma haricinde, konu ağızları da içine alacak şekilde daha fazla metin taranarak geliştirilebilir.

⁵ –A bil- ihtimal, imkân, iktidar bildirir.

Bu küçük mutlulukları tadabilmeniz için, beylik anlamda mutlu olmanız, aile çevresinde huzurlu bir yasantınız, başarıyla yürüttüğünüz bir işiniz, toplumda önemli bir mevkiniz, bol paranız filân olması şart değildir. BDA, 9

–I ver- tezlik bildirir.

"...öyle ayakta yiyemem ben" derdim ve büfeye bir iskemle çekip oturur, masadaki yemeklerin nerdeyse yarısını bitiriverirdim. BDA, 22

KAYNAKLAR

Taranan Kaynaklar ve Kısaltmalar:

- (A) ŞAFAK, Elif (2009) *Aşk*, Doğan Kitap, İstanbul.
- (AY) KISAKÜREK, Necip Fazıl, (2008) *Aynadaki Yalan*, Büyük Doğu Yayınları.
- (BAK) PAMUK, Orhan (2014) *Benim Adım Kırmızı*, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul
- (BDG) URGAN, Mina (2014) *Bir Dinazorun Gezileri*, Yapı Kredi Yayınları, 77. Baskı, İstanbul.
- (DA) TAHİR, Kemal (2003) *Devlet Ana*, Tekin Yayınevi, 17. Baskı, İstanbul.
- (HÇ) KEMAL, Orhan (1990) *Hanımın Çiftliği*, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- (KMM) ALİ, Sabahattin (2014) *Kürk Mantolu Madonna*, Yapı Kredi Yayınları, 67. Baskı, İstanbul.
- (KYAE) GÜNTEKİN, Reşat Nuri (1972) *Kuyruklu Yıldız Altında Bir Evlenme*, İstanbul.
- (S) KULİN, Ayşe (2005) *Sevdalinka*, Everest Yayınları, İstanbul.
- (YG), TANPINAR, Ahmet Hamdi (2000) *Yaşadığım Gibi*, (3. Baskı), Dergâh Yayınları, İstanbul.

Diğer Kaynaklar:

- Banguoğlu, Tahsin (1940) *Ana Hatlarıyla Türk Grameri*, İstanbul, s. 153-156.
- Banguoğlu, Tahsin (1995) *Türkçenin Grameri*, 4.baskı, Ankara.
- Demir, Nurettin (2013) “Kip Ekleriyle Kurulan Birleşik Fiiller”, *Prof. Dr. Leylâ Karahan Armağanı*, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 389-398
- Ediskun, Haydar (1963) *Yeni Türk Dilbilgisi*, İstanbul, s. 226-244.
- Ergin, Muharrem (1983) *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul.
- Ergönenç Akbaba, Dilek (2011) *Kazak ve Nogay Türkçesi Yazı Dillerinde Tasvir Fiilleri*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Gabain, A. Von (1988) “Türkçede Fiil Birleşmeleri”, *TDAY Belleten*, 1953, 2. bs., Ankara: TDK Yayınları, s. 16-28
- Gencan, Tahir Nejat (1966) *Dilbilgisi*, İstanbul.
- (GTTFB) GÖKÇE, Faruk (2013) *Gramerileşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri*, TKAE Yayınları 05, Ankara.
- Gülsevin, Gürer (1997) “Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, TDK Yayınları, Ankara, s. 215-224.
- Johanson, Lars (1971) *Vorstudien zu einer Beschreibung des Türkeitürkischen Aspektsystems*, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Turcica Upsaliensia, 1.
- Kara, Funda (2011) “Bil-” *Tasvir Fiilinin İşlevleri*, *Turkish Studies*, Volume 6/1, Winter, Turkey.
- Karahan, Leyla (2011) “Görülen Geçmiş Zaman Eki ‘-dı/-di’nin Tarz ve Bağlama Fonksiyonuna Dair”, *Türk Dili Üzerine İncelemeler*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Kükey, Mazhar (1972) *Uygulamalı Örneklerle Türkçede Fiiller*, Ogun Matbaası, Ankara.

- Korkmaz, Zeynep (2003) *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yayınları, Ankara.
- Mutlu, Hüseyin Kahraman (2007) “Tur- Yardımcı Fiilinin Kullanımı Hakkında”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IX, S.: 1, Haziran 2007, s. 103-110
- Németh, J. (1962) *Turkish Grammar*, Mouton&CO, S-Gravenhage.
- Şahin Hatice (2002a) Tezlik Fiilinin Dilimizde Gösterdiği Çeşitlilikler, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 139, Ankara, s. 249-253.
- Şahin, Hatice (2002b) “Türkiye Türkçesinde –İp Ulaçlı Fiillerin Durumuna Bir Bakış”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 3.
- Şahin, Hatice (2001) Gel- ve Git- Fiillerinin Birleşik Yapılarda Sergilediği Durumlar, *Türk Dili*, Sayı: 595, Ankara, s. 73-78.
- Şimşek, Rasim (1987) *Örneklerle Türkçe Sözdizimi*, Trabzon.
- (YİFB)** Ergönenç Akbaba, Dilek (2007) “Türkiye Türkçesinde Yapısında İsim-Fiil Bulunan Birleşik Fiiller”, *Dil Araştırmaları*, Bahar, Yıl: 1, Sayı:1, Ankara.